

Kesit Akademi Dergisi

The Journal of Kesit Academy

ISSN: 2149 - 9225

Yıl: 2, Sayı: 5, Eylül 2016, s. 1-12

Prof. Dr. Mehmet EVSİLE

Amasya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, mevsile@amasya.edu.tr

CUMHURİYET DÖNEMİNDE MUHACİRLERİN İSKÂNINDA YAŞANAN SIKINTILAR

Özet

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilânından 1960 yılına kadar Yunanistan, Bulgaristan, Yugoslavya ve diğer ülkelerden Türkiye'ye göç ve iltica olayları yaşanmıştır. Bunların hangi gerekçelerle Türkiye'ye gelmek zorunda kaldıkları, sayıları ile ilgili rakamlar ve Türkiye'de yaşadıkları problemler ile ülkeye olan katkıları araştırılacaktır. Konu ile ilgili yayınlanmış eserlerden alacağımız bilgilerin yanında Türkiye Büyük Millet Meclisi genel kurulunda yapılan konuşmalardaki bilgiler esas alınacaktır. Göçmen akınlarının hangi vilâyetlere yönlendirildiği, bunlar için yapılan evler, çiftçi göçmenlere toprak dağıtımı, sanatkâr göçmenlere kredi desteği gibi pek çok konuya temas edilecektir. TBMM Zabıt Ceridesi'nden 1923-1960 yıllarına ait bütçe müzakerelerindeki ifadeler ışığı altında konu aydınlatılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Cumhuriyeti, Mübadillerin İskânı, Muhacirlerin Sıkıntıları

THE PROBLEMS ENCOUNTERED ABOUT THE SETTLEMENT OF EMIGRANTS IN REPUBLIC PERIOD

Abstract

From the declaration of Turkish Republic to 1960, there was an immigration and accepting refugees to Turkey from Greece, Bulgaria, Yugoslavia and other countries. The reasons why they had to move to Turkey, their numbers, the problems that they encountered in Turkey and their contribution to the country will be investigated. Besides the articles published about the topic, the knowledge obtained

from the speeches given in the Turkish Grand Assembly will be taken into consideration. Many subtitles will be explained in the research such as which cities they were led to, the houses built for them, the land distributed to them and the credit support for the craftsman emigrants. The topic will be explained in detail related to the statements taken from the 1923-1960 Budget discussions published in Turkish Grand Assembly reports.

Key Words: Turkish Republic, the settlement of the emigrants, the problems of the emigrants.

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilânından sonra millî sınırlar dışında kalan Türklerin Anadolu'ya göç ve iskânı, uzun yıllar sürecek problemlerin yaşanmasına sebep olmuştur. Yunanistan'la yapılan Mübadele Anlaşmaları ile Yunanistan'dan, 1923-1950 yılları arasında Yugoslavya'dan, 1950-1952 yılları arasında Bulgaristan'dan gelen Türklerin iskânı ve üretici hale getirilmeleri için çok uğraşmıştır.

Konu hakkında pek çok bilimsel çalışma yapılmıştır. İlk yapılan çalışmaların biri, Prof. Dr. Yılmaz ALTUĞ tarafından yazılan bir makaledir ki, yabancı dildeki kaynaklardan da istifade ile göçler mecburî ve ihtiyarî olmak üzere iki kategoride incelenmiş; hukukî anlamda sonuçlara ulaşılmıştır¹. Diğer bir çalışma, Prof. Dr. Cevat GERAY tarafından kaleme alınan bir bildiridir. İstatistikî veriler ve arşiv kaynaklarına dayanarak hazırlanan bildiride, sadece yurt dışından Türkiye'ye gelen göçmenler değil; Türkiye'den diğer ülkelere (Yunanistan, İsrail) giden göçmenler de incelenmiştir².

Bunlardan başka, konu ile ilgili güncel çalışmalar da yapılmıştır. Özellikle Prof. Dr. Kemâl ARI tarafından yapılan araştırmalarda; Kavala, Girit, Selânik'ten gelen beşyüz bin müslümanın Kayseri, İzmir, Manisa, Samsun'a yerleştirilmeleri ve sonuçları değerlendirilmiştir³. Türkiye'ye yerleştirilen Yunan mübadillerinin ihtiyaçlarının karşılanması hususunda Ercan ÇELEBİ'nin yazdığı bir makalede de ayrıntılı bilgiler yer almaktadır⁴.

Olayı sosyolojik boyutlarıyla ortaya koyan çalışmalar olduğu gibi⁵; göçmenlerin iskânı için Türkiye'de oluşturulan bürokratik kurumlar ve çalışmalarını konu alan eserler de mevcut-

---

¹ Yılmaz ALTUĞ; "Balkanlardan Anayurda Yapılan Göçlerin Mahiyeti", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 1-2 (1960), s.846-857.

² Cevat GERAY; "Türkiye'de Göçmen Hareketleri ve Göçmenlerin Yerleştirilmesi", **Amme İdaresi Dergisi**,

Cilt:I, Sayı :1-4, Aralık 1970, s.8-36.

³ Kemâl ARI; **Büyük Mübadele (Türkiye'ye Zorunlu Göç 1923-1925)**, Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 2014.

⁴ Ercan ÇELEBİ; "Mübadillerin Yunanistan'daki Mal Kayıtları ve Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnâmeleri", **ÇTTAD**, V/12, (2006/Bahar), s.s. 35-46.

⁵ Halim ÇAVUŞOĞLU; "Yugoslavya-Makedonya Topraklarından Türkiye'ye Göçler ve Nedenleri", **Bilgi**, Bahar 2007, Sayı:41, s.123-154.

tur⁶. Bazı eserler, belli bir bölgeden Türkiye'ye yapılan göç konusunu işlediği halde⁷; bazı eserlerde de göçmenlerin Türkiye'de iskân edildiği yerlerde yaşanan sıkıntılara ağırlık vermiştir⁸.

Yukarda zikredilen eserler, konuyu pek çok yönü ile ortaya koymaktadır. Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi'nden 1923-1960 bütçe müzakerelerini taradığımız zaman, bu eserlerde yer almayan küçük küçük bilgilere ulaştık. Bu makale, ulaştığımız yeni bilgileri literatüre kazandıracaktır.

Yunanistan Muhacirlerinin Yaşadığı Problemler

Konu, ilk olarak 27 Şubat 1924 tarihinde Eskişehir milletvekili Emin Bey tarafından gündeme getirilmiştir. Ülkeye yaklaşık olarak beşyüz bin muhacir geleceği; beşyüz bin kadar da askerin döndüğü, ayrıca iki milyon insanın da işgalden kurtarılan bölgelerde yaşadığı, bunların da muhacir gibi hizmete muhtaç oldukları, üretici hale getirilmeleri için bütçeye ödenek konulması teklif edilmiştir⁹.

1927 yılında İçişleri Bakanı Cemil Bey, bu yıl içerisinde doğudan, Suriye'den (anlaşma gereğince onbeş bin) Kıbrıs'tan ve batıdan muhacirler geleceğini, bunların müsait yerlere iskânı için gereken tedbirlerin bütçe içerisinde alındığını söylemiştir¹⁰.

Muhacirlerin problemlerinin çözülememesi üzerine yapılan eleştirilere İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, 25 Nisan 1928 tarihli oturumda şu cevabı vermiştir¹¹: "Mübadele neticesinde gelen bir milyona yakın öz kardeşlerimizi yerleştirmek meselesi de bu vazifeyi daha ziyade iğlâk ve işkâl ve hakkını vermek ve kendisini mal sahibi etmek ve bu bir milyon kardeşin hayatını ve hakkını hakkıyla ödemek ve memlekete yerleştirmek, gerek Meclis-i Âlîmiz, gerek hükümeti ve gerek efkâr-ı umumiyeyi çok alâkadar etmiştir. Bu hakkı arzu ile imkân-ı maddî arasındaki tesadüm ve tezat bugün şahidi olduğumuz gayrimemnuniyet hislerini tevhit etmiştir... İskân Dairesinin meşgul olduğu vazaiften biri de Türk vatandaşlığı haricinde kalan kardeşlerimizin memlekete celbini teshil ve onların burada yerleşmelerini temin etmektir. Kendi vesaiti ile memleketimize gelecek ve yerleşmek isteyecek olan vatandaşlarımız, memleketin herhangi bir yerini de istiapta serbesttir. Fakat hükümetin vasıtasıyla, hükümetin muavenetiyle yerleşmek isteyenlere kendi tebayi ve temayüllerine ve vaziyetlerine göre yer ayırmak ve yereştirmek

---

⁶ Zekâi GÜNER; "Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesinde Türkiye Cumhuriyeti'nin İskân Politikası" **Uluslar**

arası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi ICENAS 38, 10-15 Eylül 2007, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Ankara/Türkiye 2007.

⁷ Filiz ÇOLAK; "Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye Göç Hareketi (1950-1951)", **Tarih Okulu**, İlkbahar-Yaz, 2013,Sayı:XIV, s.113-145.

⁸ Mehmet ÖZ; "Mübadele Sürecinde Yaşanan Sorunlar ve Merkezden Müdahaleye Bir Örnek:1927 Manisa Teftişi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt:XXVI, Sayı:78, Kasım 2010.

⁹ Emin Bey (Eskişehir), 27.02.1924, TBMM, **TBMM Zabıt Ceridesi (2.Dönem)**, Cilt:6, s.432.

¹⁰ Dahiliye Vekili Cemil Bey (Tekirdağ), 11.04.1927, TBMM **TBMM ZC (2.Dönem)**, Cilt:31, s.59.

¹¹ Şükrü Kaya Bey (Dahiliye Vekili), 25.04.1928, TBMM, **TBMM ZC (3.Dönem)**, Cilt:3, s.268-269.

hükümetin vazifesidir. Millî hudutlarımız haricinde kalan bu Türklerin memleketimize gelmesi hem onların, hem de bizim menfaatimiz iktizasındadır.”

Bundan üç yıl sonra İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, muhacirelerin iskânındaki maddî sıkıntıları şu sözlerle ifade etmiştir¹²: “Evvelâ menatik-ı iskâniyenin tefriki lâzımgelir. Birtakım şerait-i iskâniyeye meselâ; iklim şartları ve gelecek muhacirlerin kabiliyetleri, bünyeleri ve memleketin havası, kabiliyeti ve saire...bu meselelerden sarfınazar edelim...iskân sahaları iktisadî olur, siyasî olur...Bizim en muhtaç olduğumuz sahalarda da iktisadî sahalardır. Bu sahalarda ayrılmıştır. Bu ayrılan sahalara gönderilecek olan muhacirlere, asgarî hesapla nüfus başına beşyüz, azamî hesapla da bin lira vermek lâzım geliyor. Bunların celbi, sevki, iskânı her sene mütemadiyen beslenmesi, kendilerine yiyecek, içecek, alât ve edevat verilmesi ancak bu kadar masrafla kabil olabilir, bu meseleler hesap edilmiş ve nüfus başına bu kadar masraf tahakkuk etmiştir. Bu masrafın ise bugünkü bütçelerle tasavvuru çok paraya mütevakkıf, tatbiki ise güçtür. Maamafih biz elimizden geldiği kadar bu husus için para ayırarak evvelâ yerli nüfusumuzun teksirine çareler aradık... Gaip olan memleketlerde kalan Türk unsuru, bunları üç kısma ayırmışızdır. Bunlardan birincisi, doğrudan doğruya kendi vasıtaları ile memlekete gelip yerleşeceklerdir. Memleketimizin her tarafı kendilerine açıktır ve tabiiyetleri gayet kolay hallolunur, kendileri doğrudan doğruya anasır-ı asliye meyanına girebilirler. İkinci kısım, muavenetle iskân edilebilecek olanlardır. Onlar için de, ikinci derecede iskân mntıkaları ayrılmıştır. Üçüncüsü, doğrudan doğruya kendi vasıtamızla getirilecek olanlardır. Bunlara da; memleketin nüfus kesafeti ve en ziyade lâzım olan yerlerine göndermek için tertibat alınmıştır.”

Geldiği yerde mülk sahibi olan göçmenlerin yaşadığı sıkıntılar da Kütahya milletvekili Hacı Mehmet Bey tarafından ifade edilmiştir¹³: “Mütefevviz iskân, adî iskân meselelerine gelince. Bu hususta bir misal arzedeceğim: İki muhacir gelmiştir, birisi memleketinde çiftlik sahibidir, elindeki vesaik-i tasarrufiyesi kâfi derecede değildir, diğeri de adî surette gelmiş, onun hizmetkârı imiş, bu adam memleketimizde iskân edilmiş, çiftlik sahibi olmuştur. Elimizde bir talimatnâme vardır, iskân-ı adî suretiyle iskân edilen muhacir, tasfiye kanunu mucibince çok kutsî bir şeref olarak iskân edilmiştir. Ona bu arazi hiçbir para mukabilinde verilmemiştir. Fakat yanbaşında diğeri çiftlik sahibi mahsup edeyim diye uğraşmış, meselâ bin lira kıymetindeki malının sekizyüz lirasını mahsup ettirmiş, ikiyüz lirası da borcum demiştir. İskân-ı adî ile iskân edilenler arazi sahibi olduğu halde, tefviz suretiyle iskân edilenler bu suretle borçlu kalıyor ve müddet de bittiği için hakkı kalmamış deniliyor. Öyle çiftlik sahibi adamlar bilirim ki; iskân-ı adî ile iskân edilenlere muhtaç olmuşlardır. Onun eline bakmaktadırlar. Kanunun bir memurun yanlış ve beceriksiz hareketleri yüzünden böyle haksızlıklara mani olmalı ve bunların temadisine imkân bırakmamalıdır.”

---

¹² Şükrü Kaya Bey (Dahiliye Vekili), 15.07.1931, TBMM, **TBMM ZC (4.Dönem)**, Cilt:3, s.119-120.

¹³ Hacı Mehmet Bey (Kütahya), 15.07.1931, TBMM, **TBMM ZC (4.Dönem)**, Cilt: 3, s .124.

Yugoslav Göçmenlerin Sıkıntıları

Yugoslavya'dan gelen göçmenlerin yaşadıkları sıkıntılar, 24 Mayıs 1937 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi gündemine gelmiştir. Bu konuda söz alan Manisa milletvekili Refik İNCE, şu görüşleri ifade etmiştir¹⁴: "Yugoslavya'dan gelen vatandaşların hukuku meselesi ... Mübadiller meselesi bir şekl-i halle girdiği halde her gün için muhtelif vesilelerle mebusları, muhtelif matbuatı mütemadiyen işgal etmesinden çıkan manâ, bu suretle kendilerini haklı gören birtakım vatandaşların, şu veya bu suretle haklarından istifade edememeleri veyahut istifade ettikleri haklarından mümkün olduğu kadar istifade edememeleri veyahut bu işin esaslı bir şekl-i halle ve bir suret-i tesviyeye bağlanıp kesilmemesi demektir...İki gün evvel tanımadığım bir vatandaş, kendisinin istihkakı olduğundan ve buna mukabil almış olduğu bağın taksidinin verilmediğinden dolayı istihkakının mahsubuna imkân da göremediğinden bahisle beş nüfusunun geçim vasıtası olan bu bağın satılacağından, mebus olmağım dolayısıyla benden istimediyordum...Yugoslavlarla yaptığımız mukavelenin arasından zannederim ki 4-5 sene geçti.Uzun zamandan beri hazırlıklar bitti mi? Alâkadar vatandaşların miktarı aklımda kaldığına göre 9900 aile olduğu mevzuubahistir. Artık komisyon mu çalışacak, yoksa bir daire mi çalışacak, ne olacaksa olsun. Bu vatandaşlara, hakkınız vardır veya yoktur: hakkınız varsa şu kadardır deyip vaziyeti kesmeli, artık başka memleketlerden buraya gelmiş ve mukadderatını tamamen Türk mukadderatına bağlamış olan vatandaşları intizardan kurtarmak yolundaki ricalarımı tekrar ederim."

Bu taleplere karşılık Maliye Bakanı Fuat AĞRALI tarafından şu şekilde cevap verilmiştir:¹⁵ "Yugoslavya'da mal terketmiş olanların malları mukabilinde almış olduğumuz paralar, tamamiyle bankada muhafaza altında bulundurulmaktadır. Bunları sui istimalle meydana vermeyecek bir surette tevzii esaslarını tesbit etmek üzere muhtelif daireler mümessillerinden müteşekkil bir komisyon vücade getirilmiştir. Altı bin küsur olduğu söylenen dosyalar tetkik edilmektedir. Ve tevziat için en basit bir şekl-i hal bulunması için Hariciye ile sıkı temas halindeyiz. Bunun da mümkün olduğu kadar tesrii için takibatta bulunacağız."

Muhacirlerin Çözülmeyen Problemleri

Muhacirlerin yaşadıkları problemler muhtelif tarihlerde Türkiye Büyük Millet Meclisi gündemine getirilmiştir. Kayseri milletvekili Ahmet Hamdi KALAÇ, seçim bölgesinde yaşanan sıkıntıları şu şekilde dile getirmiştir¹⁶: "...muhacirler muntikalara tevzi ediliyor. Daha bunların yerleri, muntikası, kendileri gelmeden evvel gösterilir. Tahsisatı vardır, yeri muayyendir. Arazi evvelce takdir ve tayin edilmiştir. Mümkündür ki bunlar, birkaç ay zarfında müstahsil vaziyete geçsinler. Fakat geçen yaz değil, evvelki yaz idi. Mebus arkadaşlarla daire i intihabiyemizi geziyorduk... Develi'nin Tomarza nahiyesine uğradık. Muhacirler yeni gelmişti. Temiz insanlar. Vesait-i nakliyelerini de beraber getirmişler. Hakikaten memleketin istifade edeceği arkadaşla-

---

¹⁴ Refik İNCE (Manisa), 24.05.1937, TBMM, **TBMM ZC (5.Dönem)**, Cilt:18, s.192-193.

¹⁵ Maliye Vekili Fuad AĞRALI (Elâziz), 25.05.1937, TBMM, **TBMM ZC (5.Dönem)**, Cilt:18, s.196.

¹⁶ Ahmet Hamdi KALAÇ (Kayseri), 24.05.1939, TBMM, **TBMM ZC (6.Dönem)**, Cilt:2, s. 228-229.

rımız. Fevkalâde mütehassis olduk. Kaymakam beraberdi. Onunlu görüştük. Vaziyet ne oldu dedik. Tahsisatımız var, yalnız yerlerde ihtilâf mevcuttur, iyi ki siz de geldiniz, dedi. Görüştüğümüz muhacirler sevinecek, iyi vatandaşlardı. Nihayet ayrıldık. Biz bu sene uğradık, sorduk binalar yok. Hâlâ misafiretteler. Aradan iki sene geçti. Misafirlik bir ay, iki ay olur ama, iki sene varınca vaziyet ne hal alır? Bu çok ümit veren, müstahsil olacak, vatanın istifade edeceği insanlar o hale gelmiş ki, bitkin, meyus. Çok müteessir olduk.”

Bu eleştirilere Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Dr. Hulûsi AKTAŞ, şu cevabı vermiştir¹⁷: “Muhacirler meselesinin vaziyeti üzerinde çok sıkıntı ile söz söyleyeceğim. Kısaca arz ederim. Şimdiye kadar getirmiş olduğumuz muhacirlerden 19.000 ailenin daha evini yaptırmamış bulunuyoruz. Geçen sene yine huzurunuzda arz etmiştim. Hiç olmazsa 10-11 milyon liralık bir mevzudur. Bugün bu parayı vermek takati yoktur. Geldikleri yerlere; kendilerine haber vermiş bulunuyoruz ki, memleketimize gelen muhacirlere ev yaptırmak imkânımız yoktur. Arazi vereceğiz, meccanen ev yeri göstereceğiz, tohumluk, pulluk, hayvan vereceğiz. Yapacağımız yardım nihayet bundan ibarettir. Bu sene 1,5 milyon lira tahsis edilmesi takarrür etmişti. Bulgaristan’da evini barkını herşeyini satmış ayak üstünde duran 13.000, Romanya’da terk-i tabiiyet etmiş 3.000 kişi vardır. Bunları getirmek zarureti görüyoruz. Evvelce getirmiş olduklarımıza da takatimiz nisbetinde yardım yaptıracağız. Fakat bunların bir sene, iki sene, üç sene müraferet vaziyetleri vardı ve hepsine ev yaptırılması vaziyeti yoktur. Talebi olan da ev bekliyor, olmayan da... Bunları müstahsil hale getirmek için arazisini, tohumunu vermeğe ve çalıştırmağa gayret ediyoruz. Bugünkü takatimiz bundan ibarettir. Buyurdıkları gibi Kayseri civarında hakikaten bazılarının evleri yapıldı, bazılarının yapılamadı. Nitekim Gemerek’te de böyle yaptık. Hepsini yapmağa takatimiz yoktur.”

Aynı oturumda konuşan Çanakkale milletvekili Ziya Gevher ETİLİ ise, bu konunun bir bütçe meselesinden ziyade bir millî mesele olarak ele alınmasını ve bu şekilde çalışılması gerektiğini ifade etmiştir¹⁸.

Bazı bölgelere yerleştirilen muhacirlerin yaşadıkları sıkıntılar da dile getirilmiştir. Diyarbakır milletvekili Kâzım SEVÜKTEKİN, seçim bölgesine yerleştirilen muhacirlerin sıkıntılarını şu şekilde ifade etmiştir¹⁹: “Nüfus darlığı dolayısıyla ve boş araziden istifade maksadı ile siyasî ve askerî düşüncelerle Diyarbakır vilâyetine (vekâlet) on bine yakın nüfus gönderdi ve 4 kazada en büyüğü 250 ve en küçüğü 50 evden ibaret köyler yaparak bunları iskân etti ve iki milyon lira kadar masraf yaptı. Vilâyetimiz sıtma mücadele mıntıkası olduğundan ahval-i hazıra hasebiyle mücadele mevaddının lâzımı kadar gönderilememesi ve tedavi de mümkün olmadığı cihetle mücadele güç olduğu için malarya ziyadeleşti, musap arttı. Göçmenler arasında ölüyor gibi sözler şayi oldu. Gerek bu yüzden, gerek geçen seneki iaşe müşkilâtı yüzünden bunlar diğer vilâyetlerdeki şehir ve kasabalara gittiler... Bu gidenlerin evleri ne olacaktır?” Bu soruya karşı-

---

¹⁷ Sıhhat ve İctimaî Muavenet Vekili Dr. Hulûsi ALATAŞ (Aydın), 24.05.1939, TBMM, **TBMM ZC (6.Dönem)**, Cilt:2, s.233.

¹⁸ Ziya Gevher ETİLİ (Çanakkale), 24.05.1939, TBMM, **TBMM ZC (6.Dönem)**, Cilt:2, s.234-235.

¹⁹ Kâzım SEVÜKTEKİN (Diyarbakır), 25.05.1943, TBMM, **TBMM ZC (7.Dönem)**, Cilt:2, s.207.

lık Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Dr. Hulûsi ALATAŞ, Diyarbakır'dan giden göçmenlerin hastalık yüzünden değil; açlık yüzünden gittiklerini, onlara ait evlerin, henüz kendilerine ev yaptırılmayan muhacirlere verildiğini söylemiştir²⁰.

Sağlık Bakanı Dr. Kemâlî BEYAZIT, 1940'dan 1949'a kadar memleketimize iltica eden Türk ırkına mensup 24.879 göçmene her türlü iskân yardımının yapıldığını ve bunların müstahsil vatandaş haline getirildiğini; uluslararası anlaşmalar gereğince Avrupa kamplarından gelen 2607 nüfustan 1883'üne iş bulunduğunu ifade etmiştir²¹. Bundan üç yıl kadar önce Burdur milletvekili Dr. Şerif KORKUT, Türkiye'ye nerelerden göçmen geldiğini ifade etmiştir²²: "Cezayir felâketinden sonra yani 150 yılı geçen bir zamandan beri Antalya'ya Cezayir, Tunus, Trablusgarb, iki defa Mısır ve Akkâ, Trablus, Kazan, Kafkas, Bulgaristan, Romanya, Doğu Rumeli ve Yunanistan, Tesalya, Mora, Yenişehir, Dobrice, Adakale ve son Rumeli'den müteaddit defalar getirilen ve yerleştirilen göçmenlerin adedi milyonları geçmiştir."

Bulgaristan Göçmenlerinin Sıkıntıları

Bu konu, 1951 yılı bütçe görüşmelerinde Türkiye Büyük Millet Meclisi gündemine gelmiştir. Dışişleri Bakanı Fuat KÖPRÜLÜ, konuyu şu şekilde takdim etmiştir²³: "Bulgaristan Hükümeti, bir zamanlar Bulgaristan'dan hiç kimsenin çıkmasına müsaade etmez iken, birdenbire malûm maksatlarla oradaki soydaşlarımızı tehciye başladı. Günün birinde hükümetimize tevdi ettiği bir nota ile bu bedbahtlardan 250.000'ini üç ay zarfında memleketimize almamızı istedi."

Konu ile ilgili ne gibi hazırlıklar yapıldığını da Maliye Bakanı Hasan POLATKAN açıklamıştır²⁴: "Hükümet ve idareyi şaşkırtmak ve hattâ sıkıntılar ve kargaşalıklar yaşatmak maksadıyla memleketimize tevcih edilmiş olan mecburî muhaceret akınına hazırlıklı olarak ve gönül rahatlığı ile ve tasavvur olunduğu gibi bir sıkıntı ve kargaşalık mevzuu olarak değil, kardeşlerimizi yurdumuza almak suretiyle millî bünyemizi kuvvetlendirmenin mesut bir hadisesi olarak karşılamaya hazır bulunuyoruz."

Tapulama, topraklandırma, iskân ve hattâ iç iskân mevzuları bir bütün olarak mütalâa edilip, esaslı programa bağlanmak gibi bir yolun üzerindeyiz.

Memleketimizin maruz bırakıldığı bu muhaceret selinin doğurabileceği müşküller karşısında dost Amerikan hükümetinin geniş bir anlayış göstererek bize yardım etmesini burada bir teşekkür vesilesi olarak kaydederiz."

---

²⁰ Sıhhat ve İctimaî Muavenet Vekili Dr. Hulûsi ALATAŞ, 25.05.1943, TBMM, **TBMM ZC (7.Dönem)**, Cilt:2, s.213.

²¹ Sağlık Bakanı Dr. Kemâlî BEYAZIT (Maraş), 23.02.1950, TBMM, **TBMM Tutanak Dergisi (8.Dönem)**, Cilt:24, s.1086.

²² Dr. Şerif KORKUT (Burdur), 30.12.1947, TBMM, **TBMM TD (8.Dönem)**, Cilt:8, s. 726.

²³ Dışişleri Bakanı Fuat KÖPRÜLÜ (İstanbul), 24.02.1951, TBMM, **TBMM TD (9.Dönem)**, Cilt:5, s.701.

²⁴ Maliye Bakanı Hasan POLATKAN (Eskişehir), 19.02.1951, TBMM, **TBMM TD (9.Dönem)**, Cilt: 5, s.211.

Bulgaristan'dan göçmen akınına değerlendiren Samsun milletvekili Firuz KESİM, "Gayrimuntazam kütleler halinde 250.000 soydaşımızı hudutlarımıza sokarak, memlekette ictimaî ve iktisadî buhranlar yaratmak teşebbüs veya tecrübesi hükümetimizin hakikaten mütecellidane ve azimkârane hareketiyle akamete uğramıştır. Bu aziz soydaşlarımız memlekette karışıklık çıkarmanın değil, hükümetimizin yerinde aldığı tedbirlerle tecrübeye girişenlerin umduklarının tam aksine olarak bizim için yeni bir kuvvet ve memleketin şerefini artıracak müstahsil unsurlar olacaktır" sözlerini kullanmıştır²⁵.

Olayı muhalefet gözüyle değerlendiren Osman BÖLÜKBAŞI da, "1950 ve 1951 yılları içinde yurdumuza gelmiş ve gelecek olan 250.000 göçmenin iskân ve işlerinin ve bilhassa müstahsil hale getirilmesinin icabettirdiği ödenek, masraf bütçesinde yer almış değildir.

Bu masrafın tamamının yardımlarla karşılanmasını pek mümkün görmüyoruz. Bu mevzuda beyanatta bulunan Maliye Bakanı Amerikan yardımından bahsettiler. Fakat bizi tatmin edecek izahat ve rakam vermediler. Bu hususta hükümetin ne gibi çarelere başvuracağı bilinmesi zarurîdir" sözleriyle endişelerini ifade etmiştir²⁶. Bu eleştirilere cevap veren Maliye Bakanı Hasan POLATKAN, Bulgaristan göçmenleri için, ABD yardımlarından 30 milyon lira harcadığını belirtmiştir²⁷.

Diğer bir muhalefet sözcüsü, CHP adına konuşan Trabzon milletvekili Cemâl Reşit EYÜBOĞLU, bir yıl sonra bu konudaki aksaklıklara dikkat çekmiştir²⁸: "...1951 yılında olduğu gibi 1952 bütçesinde her bakımdan âmme hizmeti karakterini taşıyan bu iş için kâfi tahsisat ihtiva etmemektedir.

Hükümet, göçmenleri iskân ettiği mıntikalarda tahsisen köylü vatandaşlara, adeta munzam bir vergi gibi işe etmek külfetini yüklemeye devam etmektedir.

Köylü vatandaşlarımızın misafirperverliğini istismar eden bu zihniyet yerine, herkesin seve seve katlanacağı bu yükü vatandaşlar arasında seyyanen dağıtmak anlayışının hakim olmasını istemek yerinde olur."

Bu eleştirilere İçişleri Bakanı Fevzi Lütfi KARAOSMANOĞLU, şu şekilde cevap vermiştir²⁹: "... bu vatanın eski çocukları vatana yeni gelen ırkdaşlarını ağırlamak için seve seve gayret, hattâ rekabet derecesinde bir gayret göstermektedirler. Fakat Türk milletinin misafirperverliğini, bu sıkıntıları da bertaraf etmektedir. Köylerdeki göçmen evleri aşağı yukarı köylülerin yardımı ile yapılıyor. Fakat bu noktada hiçbir cebrüzor yoktur. Köylere tahsis edilen arazi azamî üç, asgarî bir evi köylü vatandaşlarımız seve seve istemektedir. İş para sarfına geldiği zaman hükümet kendilerine para yardımı yapmaktadır. Köylüler yalnız kerpiç kesmek, taş getirmek

²⁵ Firuz KESİM (Samsun), 19.02.1951, TBMM, **TBMM TD (9.Dönem)**, Cilt:5, s.259.

²⁶ Osman BÖLÜKBAŞI (Kırşehir), 19.02.1951, TBMM, **TBMM TD (9.Dönem)**, Cilt:5, s.226.

²⁷ Maliye Bakanı Hasan POLATKAN (Eskişehir), 21.02.1951, TBMM, **TBMM TD (9.Dönem)**, Cilt: 5, s.365.

²⁸ Cemâl Reşit EYÜBOĞLU (Trabzon), 20.02.1952, TBMM, **TBMM TD (9.Dönem)**, Cilt:13, s.380-381.

²⁹ İçişleri Bakanı Fevzi Lütfi KARAOSMANOĞLU (Manisa), 24.02.1952, TBMM, **TBMM TD (9.Dönem)**, Cilt:13, s.634.

hususunda ırkdaşlarına yardım yapmaktadır. Bu noktada dahi hiçbir sıkıntı yoktur. Herşey seve seve, seville seville yapılmaktadır. Köylerde iskân ettiğimiz göçmenler için, eğer o köyde eski köylünün elinden toprağı alındığı zaman köylüler sıkılmayacak halde kalacak olurlarsa toprak alınmakta, fakat o köyde toprak zaten dar ise, orada yerleştirdiğimiz köylüye toprak vermemekeyiz. Bu memlekette birçok muhitlerde toprak sahibi olan vatandaş, toprak sahibi olmayan vatandaş kadar dahi refah içinde değildir. Ziraat işçiliğı yapanın, elinde bir küçük sanatı varsa, araba yapmak, demircilik yapmak gibi işlerle de meşgul olarak hayatını kazanmakta ve bu suretle yavaş yavaş müstahsıl hale gelmektedir. Bunlardan başka, büyük fabrikaların olduğu şehrin kenarında, civarında amele olarak çalışmakta veyahut küçük el sanatlarıyla meşgul olmaktadırlar. Bu suretle 160 bine yakın Bulgaristan'dan anavatana gelen göçmenlerin içinden aşağı yukarı 100-110 bini bugün iskân edilmiş ve müstahsıl hale gelmiş bir vaziyette-dir.”

Bununla birlikte Bulgaristan göçmenlerinin yaşadıkları sıkıntılar iktidar partisine mensup milletvekilleri tarafından da dile getirilmiştir. Samsun milletvekili Muhittin ÖZKEFELİ, bu konuda şunları söylemiştir³⁰: “Bulgaristan'dan gelen muhacirler memleketin her tarafına sevk edildiğı gibi bizim vilâyetimize de gönderildi. Baştan, iskâna elverişlidir diye onlara verilmek istenen araziye bakıyorlar ki, yirmi otuz seneden beri vatandaşlar tarafından kullanılmakta olan ve onların maişetini temin eden topraklardır. Bu haller hem devlete ızdırıp vermekte, hem de vatandaşları bazı hadiselerle karşı karşıya bırakmaktadır.

Hulâsa olarak arzedeğim ki, böyle kayıtları, mürekkebi solmuş sayfalardan çıkarıp da ortaya milyonlar ifade eden bir rakam atmak doğru değildir, esasa istinat etmeyen birtakım rakamlarla ifade edilen bu arazinin hakikatte mevcut olmadığını arzederim.

Samsun ve civarındaki arazinin şayet tevzii düşünölmek icap ederse, herşeyden evvel buradaki hemşehrilerimin ihtiyaçlarını karşılayalım, şayet mahallin ihtiyacını karşılamaya kâfi geliyor ve artan bir şey olacak olursa buralara arzu kim olursa, getirilsin.”

Birleşmiş Milletler Siyasî Komitesi tarafından Bulgaristan göçmenlerine hiçbir yardım yapılmadığı³¹; buna karşılık Ziraat Bankasından 13.292.194 lira donatım, 504.448 lira sanat kredisi verildiğı, ayrıca 5.394.648 kilogram tohumluk dağıtıldığı ifade edilmiştir³².

Bulgaristan göçmenlerinin sayısı ve bunların iskânı hakkında her yıl bütçe görüşmelerinde bazı rakamlar verilmiştir. 1952 yılında 37.500 aile, 160.000 göçmen geldiğı; bunların 22 ilde iskân edildiğı, toplam 38 milyon lira harcanarak 16.000 ev yaptırıldığı ve 8.000 aileye toprak dağıtıldığı ifade edilmiştir³³. Maliye Bakanı Hasan POLAKTAN, 1954 yılı bütçe konuşmasında,

---

³⁰ Muhittin ÖZKEFELİ (Samsun), 24.02.1952, TBMM, **TBMM TD (9.Dönem)**, Cilt:13, s.642-643.

³¹ Abidin TEKÖN (İzmir), 26.02.1952, TBMM, **TBMM TD (9.Dönem)**, Cilt:13, s.907.

³² İşçileri Bakanı Fevzi Lütfi KARAOSMANOĞLU (Manisa), 24.02.1952, TBMM, **TBMM TD (9.Dönem)**, Cilt:13, s.635.

³³ Hüsnü AKYOL (Ordu), 23.02.1952, TBMM, **TBMM ZC (9.Dönem)**, Cilt:13, s.620-622.

“Bulgaristan’dan yurdumuza gelmiş olan 154.393 nüfustan müteşekkil 37.351 göçmen ailesinin intizam içerisinde barındırıldıkları malûmunuzdur... ezcümle 864.258 dönüm arazinin 17.427 göçmen ailesine dağıtılarak bunların toprak sahibi kılındığını: verilen evlerin sayısının 29.604’e iblâğ edildiğini, çiftçi göçmenlere 22,5 milyon lira donatım ve işletme kredisi ve sanatkâr göçmenlere de 981 bin lira kredi tevzi edildiğini memnuniyetle zikretmek mümkündür.” şeklinde konuşmuştur³⁴. Devlet Bakanı Osman KAPANİ tarafından 1950-1954 yılları arasında göçmenlere yapılan masraf hakkında bilgi verilmiştir³⁵: “1950’den 1954 sonuna kadar gelen göçmenlere yapılan yardım miktarı, devlet bütçesinden 71.729.599 lira, Marshall yardımından 30.000.000 lira, Göçmenlere Yardım Birliğinden 8.000.000 liradır. Yani 1950’den bu yana, dış yardımlarla beraber göçmenlerimize yapılan yardım yekûnu 109.729.599 liradır.” Maliye Bakanı Hasan POLATKAN, 1957 yılında şu rakamları vermiştir³⁶: “İktidarı devraldığımız tarihi takiben memleketimize 38.311 göçmen ailesi için yurdun muhtelif bölgelerinde köy ve şehirlerde inşa ettirilen 34.942 ev, bunların iskânına tahsis edilmiş bulunmaktadır. Göçmenlerden çiftçi oldukları anlaşılan 22.408 aileye 1.199.376 dönüm toprak dağıtılmış, diğerlerine de çeşitli sanat ve mesleklere çalışmaları temin olunmuştur.” 1950-1960 yılları arasında yurtdışından göçmen ve mülteci olarak 65.961 aile, 261.177 kişi olduğu, bunlara 35.139 ev yapıldığı ve bu işler için 150 milyon lira harcandığı ifade edilmiştir³⁷.

Göçmenlerin iskânı konusundaki eksiklikler hakkında eleştiriler de dile getirilmiştir. Bunlardan birinde, “1950’den sonra gelen göçmenleri dahi toprak, mesken ve işletme kredisine kavuşturmak mevzularında tatminkâr bir başarı sağladığını iddia etmek ve insaflı ölçülerle dahi mümkün görülmemektedir. 38.723 göçmen ailesinden 3584 adedine mesken temin edilemediği gibi pek çoklarına da toprak ve işletme kredisi verilememiştir. Bu yüzden bazı göçmen köyleri işçilik ve hamallık yapmak üzere şehirlere göç etmişler, yapılan evler harabolmuş, mağdur ve mazlum ırkdaşlarımız iktisadî ve ictimai sefaletle karşı karşıya bırakılmışlardır.” ifadesi yer almıştır³⁸.

Trakya bölgesinde yaşanan sıkıntılar da şu şekilde dile getirilmiştir³⁹: “Trakya’nın bir hususiyeti vardır. Edirne, Kırklareli ve Tekirdağ vilâyetleri dışarıdan gelen göçmenlerin hemen yüzde 60’ını barındırmaktadır. Bütün devlet dairelerinin işi yüzde 70-80 göçmenlere aittir. Bütün bu gayretlere rağmen hâlâ bizde göçmenlerin tasfiye edilmemiş pek çok işleri vardır. Anadolu’ya gelen göçmenlerin hemşehrileri Trakya’da olduğu için hemen her zaman oraya akın

---

³⁴ Maliye Bakanı Hasan POLATKAN (Eskişehir), 18.02.1954, TBMM, **TBMM ZC (9.Dönem)**, Cilt: 28, s.527-528.

³⁵ Devlet Vekili Osman KAPANİ (İzmir), 21.02.1955, TBMM, **TBMM ZC (10.Dönem)**, Cilt:5, s.458.

³⁶ Maliye Bakanı Hasan POLATKAN (Eskişehir), 18.02.1954, TBMM, **TBMM ZC (10.Dönem)**, Cilt: 17, s.306.

³⁷ DP Meclis Grubu adına Süleyman KURANEL (Gaziantep), 28.02.1960, TBMM, **TBMM ZC (11.Dönem)**, Cilt: 12, s.1016.

³⁸ CHP Meclis Grubu adına Kemâl SARIİBRAHİMOĞLU (Adana), 28.02.1960, TBMM, **TBMM ZC (11.Dönem)**, Cilt: 12, s.1037.

³⁹ Zeki ERATAMAN (Tekirdağ), 27.02.1959, TBMM, **TBMM ZC (11.Dönem)**, Cilt: 7, s.1219.

olmaktadır. Bizim istirhamımız yukarıda zikrettiğim üç vilâyette göçmenlerin Toprak İskân'da olan işlerini görmeleri için ayrı bir bina kurulmasıdır. Bu zarurettir, zira önümüzdeki senelerde Yugoslav göçmenleri gelmeye hazırlanıyorlar." Özellikle Bulgaristan göçmenlerinin Trakya bölgesine katkıları da, "Ayçiçeği ekimi memleketimizde Bulgaristan'dan ve Balkanlardan gelen göçmen ırkdaşlarımız vasıtasıyla yayılmış, bugün Trakya vilâyetlerimizde tamamen bu ziraat yapılmakla beraber son senelerde Balıkesir ve Sakarya vilâyetlerimizde ekime başlanmıştır" sözleriyle ifade edilmiştir⁴⁰.

Diğer Yerlerden Gelen Göçmenler

Yukarıda görülenlerden başka, diğer yerlerden gelen göçmenler de olmuştur. Türkistan'dan gelen 1780 göçmenin Salihli, Develi muntıklarına yerleştirildikleri⁴¹; Macaristan'dan gelen 500 mültecinin de yerleştirildiği ifade edilmiştir⁴². 1935 yılında Romanya'dan gelen göçmenlerin Kozan'ın İmamoğlu köyüne yerleştirildikleri ifade edilmiştir⁴³.

Türkiye'de dünyanın çeşitli yerlerinden gelen göçmenlere yardım eden 8 cemiyet bulunduğu ve bunların Azerbaycan Yardımlaşma, Batı Trakya, Kırım Türkleri, Kuzey Kafkas, İdil, Ural ve Göçmenlere Yardım dernekleri olduğu ifade edilmiştir⁴⁴.

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele dönemlerinin sonucu olarak ortaya çıkan problemler, Cumhuriyet Hükümetlerini uzun yıllar meşgul etmiştir. Yapılan uluslararası anlaşmalar, hukukî düzenlemeler, ekonomik ve sosyal tedbirlere rağmen millî sınırların dışından gelen Türklerin Anadolu'ya sevk ve iskânları hususunda zorluklar yaşanmıştır. Devlet imkânlarının yetmediği yerde bu soydaşlar, halk tarafından barındırılarak iâşe edilmişlerdir. Kısa zaman aralıkları ile Yunanistan, Yugoslavya ve Bulgaristan gibi ülkelerden yüzbinlerce insanın göç etmeye mecbur kalması, Türkiye'nin bu husustaki gayretlerinin yetersiz kalmasına ve sıkıntının uzun yıllara yayılmasına sebep olmuştur.

KAYNAKLAR

ALTUĞ, Yılmaz ;" Balkanlardan Anayurda Yapılan Göçlerin Mahiyeti", **İstanbul**

Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 1-2 (1960), s.846-857.

ARI, Kemâl; **Büyük Mübadele (Türkiye'ye Zorunlu Göç 1923-1925)**, Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 2014.

---

⁴⁰ Mehmet Ali CEYLAN (Kırklareli), 27.02.1957, TBMM, **TBMM ZC (10.Dönem)**, Cilt: 17, s.1053.

⁴¹ Devlet Vekili Osman KAPANİ (İzmir), 22.02.1955, TBMM, **TBMM ZC (10.Dönem)**, Cilt:5, s.458-459.

⁴² Devlet Vekili Şemi ERGİN (Manisa), 24.02.1957, TBMM, **TBMM ZC (10.Dönem)**, Cilt:17, s.692.

⁴³ Saim KARAÖMERLİOĞLU (Adana), 28.02.1960, TBMM, **TBMM ZC (11.Dönem)**, Cilt:12, s.1046.

⁴⁴ Halil GÜRÜN (Maraş), 26.02.1958, TBMM, **TBMM ZC (11.Dönem)**, Cilt:2, s. 685.

- ÇAVUŞOĞLU, Halim; "Yugoslavya-Makedonya Topraklarından Türkiye'ye Göçler ve Nedenleri", **Bilig**, Bahar 2007, Sayı:41, s.123-154.
- ÇELEBİ, Ercan; "Mübadillerin Yunanistan'daki Mal Kayıtları ve Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnâmeleri", **ÇTTAD**, V/12, (2006/Bahar), s.s. 35-46.
- ÇOLAK, Filiz; "Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye Göç Hareketi (1950-1951)", **Tarih Okulu**, İlkbahar-Yaz, 2013,Sayı:XIV, s.113-145.
- GERAY, Cevat; "Türkiye'de Göçmen Hareketleri ve Göçmenlerin Yerleştirilmesi", **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt:I, Sayı :1-4, Aralık 1970, s.8-36.
- GÜNER, Zekâi; "Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesinde Türkiye Cumhuriyeti'nin İskân Politikası" **Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi ICENAS** 38, 10-15 Eylül 2007, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Ankara, Türkiye 2007.
- ÖZ, Mehmet; "Mübadele Sürecinde Yaşanan Sorunlar ve Merkezden Müdahaleye Bir Örnek:1927 Manisa Teftişi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt:XXVI, Sayı:78, Kasım 2010.

- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (2.Dönem)**, Cilt:6, Ankara, 1968.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (2.Dönem)**, Cilt:31, Ankara.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (3.Dönem)**, Cilt:3, Ankara.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (4.Dönem)**, Cilt:3, Ankara, 1931.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (5.Dönem)**, Cilt:18, Ankara, 1937.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (6.Dönem)**, Cilt:2, Ankara, 1939
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (7.Dönem)**, Cilt:2, Ankara, 1943.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (8.Dönem)**, Cilt:8, Ankara, 1948.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (8.Dönem)**, Cilt:24, Ankara.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (9.Dönem)**, Cilt:5, Ankara, 1951.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (9.Dönem)**, Cilt:13, Ankara, 1952.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (9.Dönem)**, Cilt:28, Ankara, 1954.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (10.Dönem)**, Cilt:5, Ankara, 1955.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (10.Dönem)**, Cilt:17, Ankara, 1957.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (11.Dönem)**, Cilt:2, Ankara, 1958.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (11.Dönem)**, Cilt:7, Ankara, 1959.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (11.Dönem)**, Cilt:12, Ankara, 1960.